

Zühüdü Paşa'nın
bânisi olduğu
caminin
hazîresindeki
kabri –
Kızıltoprak /
İstanbul

mak, teşkilâtını ve programını düşünmek ve düzenlemekle işe başladı. Çeşitli Avrupa ülkeleri üniversitelerinden iç tüzük ve programlar getirilip Türkçe'ye çevrildi. Kurulan komisyon toplantılarına Zühüdü Paşa bizzat başkanlık ederek dârülfünunun açılması yolunda büyük çaba harcadı. 19 Ağustos 1900'de Mekteb-i Mülkiye'de yaptığı bir konuşma ile dârülfünunu öğretime açtı. Malî müzakereler yapmak, Düyûn-ı Umûmiyye'nin ertelenmesi ve yeni istikrazlar için ilki 1875'te iki defa Paris'e, bir defa da Londra'ya gitti. Rus savaşı esnasında bazı malî tedbirler alınması ve istikraz gayesiyle tekrar Londra'ya gidip başarı ile geri döndüğü resmî hal tercümesinde yazılıdır. Maarif nâzırı iken 12 Nisan 1902'de Koska'daki konağında vefat eden Ahmed Zühüdü Paşa vasiyeti gereğince, 1301 (1884) yılında Kadıköy Kızıltoprak'ta inşa ettirdiği caminin (Zühüdü Paşa Camii) hazîresindeki kabristana defnedildi. Kurduğu bir vakıfla öğrencileri ücretsiz kabul eden bir ilkokul yaptırdı. 1888-1921 yılları arasında açık kalan bu okulun öğretmenleriyle çalışanlarının maaşlarının ödenmesi ve caminin masraflarının karşılanması için birtakım emlak ve arazilerini tahsis etmişti. Çeşitli madalya ve nişanlar alan Zühüdü Paşa'nın şairliği de vardır. Ayrıca idâdilerde uzun yıllar okutulan ve günümüzde de bastırılan *el-Mecmûatü'z-Zühdiyye fi'l-ahkâmî'd-diniyye* adlı (I-II, İstanbul 1311, 1313), fıkıh meselelerini ihtiva eden bir kitap yazmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *Mülga Dahiliye Nezâreti Sicill-i Umûmi Defteri*, nr. 18, s. 1-2; Mehmed Râif, *Mir'ât-ı İstanbul*, İstanbul 1314, I, 23-28; Said Paşa, *Hâtrât*, İstanbul 1328, II, 399; *Türkiye Maarif Tarihi*, s. 1082-1084, 1216-1218; Gövsa, *Türk Meşhurları*, s. 415-416; Mehmet Zeki Pakalın, *Maliye Teşkilâtı Tarihi (1442-1930)*, Ankara 1978, III, 435-446; Cüneyt Ölçer, *Osmanlı Bankası Aracılığı ile Yapılan Osmanlı Devleti Borç Anlaşmaları*, İstanbul 1989, I, 175-181, 197-199; II, 98-101, 107-109; Ahmet Nuri Sinaplı, *Maliye ve Maarif Nazırı Ahmet Zühüdü Paşa*, İstanbul, ts. (Lebib Yalın Ya-

yımları); "Merhum Ahmed Zühüdü Paşanın Tercümei Hali", *Ma'lûmât*, İstanbul 22 Mayıs 1902, s. 237-238; Ürikaçasızade Hasan Sırrı, "Sultan Abdülhamid-i Sâni Devrine Ait Bazı Hatıralar", *Vakit Gazetesi*, İstanbul 24.01.1924; Ahmet Esat, "Eski Rüsumat Eminlerinden Ahmed Zühüdü Paşa", *Gümruk Rehberi*, nr. 535, İstanbul 1947, s. 5278-5280; Mehmet Reşit, "Ahmet Zühüdü Paşanın Medeni Cesareti", *Hürriyet Gazetesi*, İstanbul 20.12.1953; a.m.f., "Devleti İflastan Kurtaran Bir Bilim ve İdare Adamı", a.e., 28.01.1954; Yahya Akyüz, "Abdülhamit Devrinde Protestan Okulları ile İlgili Orijinal İki Belge", *AÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, III/1-4, Ankara 1971, s. 121-130; Atilla Çetin, "Maarif Nazırı Ahmet Zühüdü Paşanın Osmanlı İmparatorluğundaki Yabancı Okullar Hakkında Raporu", *GDAAD*, sy. 10-11 (1983), s. 189-219.

ALİ Z. ORALOĞLU

ZÜHDÜ PAŞA CAMİİ ve MEKTEBİ

İstanbul Kızıltoprak semtinde
XIX. yüzyılın ikinci yarısında
inşa edilen cami
ve mektep.

Kadıköy Kızıltoprak'ta Bağdat cadde-sinin başlangıcında Kızıltoprak-İhlamur menziline bulunuğu İhlamurlu Çeşme denilen mevkidedir. Eski sefer yolu üzerinde yer alan yapı, bu bölgenin XIX. yüzyıl içinde göзде bir sayfiye yeri olarak iskân edilmesi sırasında inşa edilmiştir. Avlunun ana kapısı üzerindeki kitâbesinde belirtildiğine göre cami, II. Abdülhamid dönemi nâzırlarından Ahmed Zühüdü Paşa tarafından 1301 (1884) yılında yaptırılmıştır. Mektep ise 1306 (1889) tarihlidir. Zühüdü Paşa bu camiyi ve mektebi, geniş bir arazi içinde kurulan dört katlı ve kırk odalı muhteşem yazlık köşkünün yakınında (batı kısmına) tesis etmiştir. Bu geniş arazide mutfak, kuşluk, limonluk, bahçıvan odaları, kömürlük, ahır ile ekili alanlar vardı. Caminin kible yönündeki dar sokakta günümüze kadar gelmeyen 1177 (1764) tarihli Hasan Ağa Çeşmesi bulu-

nuyordu. Zühüdü Paşa cami ve mektebin bakımı, masraflarının karşılanması için irat getiren mülkünü bunun için kurduğu vakfa bağışlamıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde 1485-2270 numara ile kayıtlı olan vakfiye 1302, 1304, 1305 ve 1308 (1891) yıllarında vakfa yapılan eklemeler sonucu dört defada tamamlanmıştır (Sinaplı, s. 5- 25).

Zühüdü Paşa Camii, yapıldığı dönemin mimari özelliklerine uygun biçimde çeşitli unsurların bir arada uygulandığı karma (eklektik) üslûpta inşa edilmiştir. Cadde seviyesinden yüksekte kalan bir platformun üstünde etrafı madenî parmaklıklarla çevrili bir avlunun içinde yer alır. Avlunun caddeye bakan ana kapısı üzerindeki manzum kitâbe ta'lik hattıyla sekiz kartuş içine yazılmıştır. Kitâbe gülbezeklerle süslü mermer bir alınlıkla taçlandırılmıştır. Caminin cümle kapısı üzerinde âyet kitâbesi bulunur. Son cemaat yeri ahşap tavanı olan, dikdörtgen planlı kapalı bir mekân halindedir. Üst katındaki kadınlar mahfiline sol (güneybatı) kenarından ahşap bir merdivenle çıkılır. Bu merdivenin altında minare kapısı vardır. Tek bir kapının açıldığı kare planlı harim kısmının üzerini kalın duvarlar ve dört geniş kemer üstüne oturan, geçişleri pandantiflerle sağlanmış bir kubbe örtmektedir. Çokgen kesitli siğ bir niş halindeki mihrabı kible duvarı içine gömülmüş olup dışarıya taşkınlık göstermez. İç yüzeyi önceleri kalem işleriyle bezeliyen günümüzde Kütahya çinileriyle kaplı durumdadır. Mihrabın iki yanında zarif pilastırlar bulunur. Minberle vaaz kürsüsü ahşap olup üzerleri yağlı boya ile boyanmıştır. Özellikle külâh kısmında eklektik üslûbun kuvvetle hissedildiği minberin merdiven korkuluk şebekeleri ajurludur. Köşk kısmının kaş kemerli çatısı üzerinde yer alan piramit şekilli külâhın kenarlarındaki üçgen alınlıklar söz konusu yabancı

Zühüdü Paşa
Camii
ve Mektebi –
Kızıltoprak /
İstanbul

ZÜHDÜ PAŞA CAMİİ ve MEKTEBİ

Zühüdü Paşa Camii'nin içinden bir görünüş

üşlûpların etkisiyle şekillenmiştir. Kadınlar mahfili son derece yalın görünümlüdür. Merkezî kısmı harime doğru içbükey profilli olup iki yanından madenî konsollar, ortadan ise sekizgen gövdeli iki ahşap sütun tarafından taşınır. Mahfilin ahşap korkulukları da ajurludur. Yapı iki kat halindeki pencerelerle gün ışığı alır. Bunlardan üst seviyedekiler üçüz pencereler halinde ve kemerlerin içinde yer almaktadır. Alt seviyedeki dikdörtgen şekilli pencereler ise üsttekilere oranla daha büyük, sivri kemerleriyle neo-gotik etkisi gösterir. Mihrap cephesiyle ön cephede mevcut ikişer pencereye karşılık diğer iki cephede üçer pencere vardır.

Duvarlarda, kubbe içinde, pandantiflerde ve pencere kenarlarında çok renkli kalem işi süslemeler bulunmaktadır. Caminin mahfil kısmı dışındaki üç duvarında, pencere katları arasında sekiz kartuştan oluşan yazı kuşağı ise bir başka dekoratif unsur olarak iç süslemeyi tamamlamaktadır. Kur'an'dan çeşitli âyetlerin yer aldığı panolardaki yazılar mavi fon üzerine celi kûfî hattıyla ve altın yaldızla yazılmış, boş kısımlar harflerin uç kısımları kıvrık dallar ve yapraklarla doldurulmak suretiyle bezlenmiştir. Pandantiflerde görülen madalyonlarda da çiçekli kûfî hattıyla yazılmış âyetler mevcuttur. Bu yazıların Kırkor Köçeoğlu adında Ermeni bir hattata ait oldu-

ğu söylenirse de (Ekdal, *Bizans Metropolisinde İlk Türk Köyü Kadıköy*, s. 200) bunlar aslında Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey'in hattıdır (Aksu, s. 60). Yazılarda Ebüzziyâ Tefvik'e özgü üslûp özellikleri açık biçimde kendini belli eder (*DİA*, X, 376-377). Celi sülûs yazıların ketebesinde ise Hüsameddin adı okunmaktadır. Kurşun kaplı kubbenin etek kısmı üç sıra testere dişiyle hareketlendirilmiştir. Tek şerefeli minaresi kesme taştan ve bodur bir gövdeye sahiptir; caminin sağ köşesinden son cemaat yerinin duvar kitlesi içinden yükselir. Şerefe altında iki sıra halinde dil yaprağı ve yumurta frizinden meydana gelen, ilk çağ'ın antik mimarisine özgü neo-klasik süslemeler bulunur. Boğumlu taş külâhı da klasik örneklerden çok farklı bir biçimdedir.

Zühüdü Paşa Mektebi'nin kitabesi

Caminin kuzeybatısında avluya bitişik konumdaki sıbyan mektebinin cadde yönüne bakan kitâbesi yapının camiden beş yıl sonra inşa edildiğini gösterir. Altı kartuş halindeki üç satırlık kitâbe manzum olup ta'lik hattıyla yazılmıştır. Zühüdü Paşa'nın kurduğu vakfa bağlı şekilde bütün harcamaları bu vakıf tarafından karşılanan mektepte 1888-1921 yılları arasında eğitim verilmiştir. Mektep iki katlı ahşap bir yapıydı. 1980'li yıllarda restore edilip bugünkü halini almıştır. Günümüzde Kadıköy Müftülüğü'ne bağlı Kur'an kursu binası olarak kullanılmaktadır. Caminin güneybatı duvarının önünde aile fertlerinin gömüldüğü beş mezardan ibaret küçük bir hazire vardır. Burada Zühüdü Paşa, ikinci eşi Hatice Vâhide Kamer Hanım, oğlu Âsım Bey, kızı Sulhiye Hanım ile vakfın mütevellisi olan kızı Ayşe Lutfiye Hanım'ın mezarları bulunmaktadır. 1980'li yılların sonlarına doğru istimlak edilerek caminin arsasına katılan mihrap önündeki bölümde sekiz ince sütuna dayanan, kubbeyle örtülü, mermer hazneli bir şadırvanla musallâ taşları bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Salih Zeki Kutluay – Tayyar Anakök, *Kalkedonya (Kadıköy) Tarihi*, İstanbul 1951, s. 26; Ahmet Nuri Sinaplı, *Maliye ve Maarif Nazırı Ahmet Zühüdü Paşa*, İstanbul, ts. (Lebib Yalkın Yayınları), tür.yer.; Semavi Eyice, "İstanbul Minareleri", *Türk San'atı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, İstanbul 1963, I, 73, rs. 126; a.mlf., "İstanbul-Şam-Bağdat Yolu Üzerindeki Mimarî Eserler, I: Üsküdar-Bostancıbaşı Güzergâhı", *TD*, IX/13 (1958), s. 82; Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, Ankara 1965, II, 72; M. Şükrü Usluduran, *Kadıköy-Bostancı Arası Türk Mimarî Eserleri* (mezuniyet tezi, 1979), İÜ Ed. Fak. Sanat Tarihi Bölümü, s. 24-25; Zeki Teoman, *Kadıköy ve Kadıköy'ün Öyküsü*, İstanbul 1980, s. 57; Müfid Ekdal, *Bizans Metropolisinde İlk Türk Köyü Kadıköy*, İstanbul 1996, s. 200; a.mlf., *Kapalı Hayat Kutusu Kadıköy Konakları*, İstanbul 2005, s. 112-116; Hüsamettin Aksu, *İstanbul Yapılarındaki Bazı Dekoratif Küfî Hatlar*, İstanbul 2001, s. 60-62; Ziyad Ebüzziya, "Ebüzziyâ Mehmed Tefvik", *DİA*, X, 376-377; Belgin Arlı, "Zühüdü Paşa Camii", *DBİst.A*, VII, 567-568.

EBRU KARAKAYA

ZÜHEYR b. EBÛ SÜLMÂ

(زهير بن أبي سلمى)

Ebû Sülmâ (Ebû Büceyr) Züheyr
b. Ebî Sülmâ (Rebia)
b. Riyâh el-Müzenî
(ö. 609 [?])

Muallaka şairi.

Milâttan sonra 520 yılı civarında Necid'de Kasım bölgesinin kuzeybatısındaki Hâcir'de Abdullah b. Gatafân kabilesi için doğdu ve burada yaşadı. Züheyr ismi